

kraftanstrengelse og derfor foregå ens og på samme tid over hele riget. Palladius skulle foreslå en særlig egnet bibeltekst og emne til hver enkelt bededag, alt efter hvad det var, der skulle opnås. Når kongen havde godkendt forslaget, sendtes materialet til hver biskop, der skulle sørge for, at samtlige sognepræster i stiftet modtog kopier af kongens befaling og Palladius' tekst. Disse afsnit om kongens selvopfattelse og hans syn på kongegerningens praksis vil være nyttig læsning for historikere med hang til at tillægge tidligere tiders beslutningstagere en politisk bevidsthed indrettet efter nutidens forestillinger om menneskelivets vilkår og muligheder.

Schwarz Lausten skriver, at bisperne på visitatserne ikke først og fremmest rejste ud som kirkens repræsentanter, men som kongens (Palladius-bogen s. 151). De skulle forklare bondebefolkningen den evangeliske kristendom, det nye samfundssyn og de følger, dette skulle have for præst, degn og menighed (s. 154). Det havde været interessant i denne forbindelse at få at vide, hvad forfatteren mener, at indoktrineringen af dette nye samfundssyn kom til at betyde for det, han i Reformationsbogen kaldte borgerkrigens »opgør om klasseinteresser«. Hvad kom der ud af dette opgør? Og hvilke faktiske virkninger for magten i samfundet fik kirkepolitikken til trods for – eller måske netop på grund af – kongens og den nye gejstligheds overbevisning om at kende sandheden og gøre det rette? Læserne må selv ræsonnere over disse sammenhænge. Man kan ikke få både i pose og sæk, og Schwarz Lausten har med de to bøger givet os et stor materiale i hænde, hvoraf der her kun har kunnet gives nogle smagsprøver. Bøgerne kan også bruges som en indgang til den flittige Palladius' store forfatterskab, for mange af hans skrifter refereres og kommenteres. Palladius-bogen bringer desuden en række kilder som bilag. Ingen, der vil beskæftige sig med reformationstiden, kan komme uden om de to bøger.

Alex Wittendorff

HENRY KAMEN, *European Society, 1500-1700*. London, Hutchinson 1984. – 333 s.; \$14.95).

SHELDON J. WATTS, *A Social History of Western Europe, 1450-1720*. London, Hutchinson 1984. – IX + 275 s., ill.; \$7.95.

GÖRAN RYSTAD, *Religionskrige og enevælde. Politikens verdenshistorie (Hovedred. E. Bjøl) bind 12*. Kbh., Politikens forlag 1985. – 336 s., ill. – 313 kr. (subskription).

KURT ÅGREN, *Et nytt Europa, 1500-1700*. Aschehougs verdenshistorie 8. Oslo, H. Aschehoug & Co. 1985. – 272s., Ill. – Ca.310 N.kr. (subskription).

Det er sandsynligt, at man kan bringe de europæiske magters indbyrdes forhold på én fællesnævner, muligt også det magtpolitiske forløb. Internationaliseringen af de dynastiske konflikter om Italien og Flandern 1494-1559, konfessionskonflikterne – iblandet stadig stærke islæt af dynasti- og magtpolitik og ledsaget af Nordeuropas integration – 1560-1648 og endelig den umaskerede og hurtigt kommercialiserede storpolitik 1661-1756 repræsenterer vel sådanne nogenlunde rimeligt, fælleseuropæiske strukturer og faser. På tilsvarende måde (og under indbyrdes afsmitning) kan opbygningen af den tidligt moderne magtstat tjene som fællesmotiv, monopoliseringen af den offentlige, organiserede vold, hvad enten den fik form af enevoldsregimer (med magtens mål hvilende i sig selv) eller i konstitutionelle systemer.

Struktureringen af de europæiske samfunds historie er straks langt vanskeligere, om overhovedet mulig under fælles synspunkter. Dels bestod der allerede fra senmiddelalderen meget forskellige, sociale strukturer fra område til område, og dels reagerede de enkelte regioner og samfundsgrupper meget forskelligt overfor opbygningen af magtstaten, dens fiskale, militære, bureaukratiske eller andre krav. Kun så meget synes moderne forskning enig om, at perioden præges af social og ideologisk ensretning under magthavernes nærgående kontrol.

Lidt overraskende er det tilsyneladende, at samme forlag samtidigt udsender to fremstillinger af Europas socialhistorie i 15- og 1600-tallet. Forklaringen er den enkle, at de henvender sig til forskelligt publikum. Dr.Sheldon Watts' bog udsendes i serien 'Hutchinson University Library for Africa' (Forf. underviser selv i Nigeria), medens dr.Henry Kamens værk er en revideret og kondenseret version af hans velkendte 'The Iron Century: Social Change in Europe 1550-1660' (London 1971); ejendommeligt nok blev den i sin tid modtaget med nogen skepsis for sin da noget hypotetiske form, men synes nu at være blevet kanoniseret.

Originaludgaven af Kamens værk gennemdiskuterede i tolv kapitler den europæiske befolknings materielle og immaterielle vilkår, men med hovedvægt på de ringest stillede og ubesiddende grupper, deres konfrontationer med magtapparatet og med åbne øjne for regional og standsmæssig differentiering. Dr.Kamen afviste her (s.308f.) anvendelse af etiketten 'generel krise' på perioden, fordi social forandring – konservativ stramning af øvrighedens greb om befolkningerne – ikke nødvendigvis er ensbetydende med krise. Den nye udgave omfatter et længere tids-

spand – 1500-1700, som giver muligheder for bredere udsyn – men alligevel 130 sider (eller endda mere, når typografien tages i betragtning) færre end originaludgaven. Forklaringen er utvivlsomt, at de sidste to årtiers intensive forskningsindsats har forvandlet Kamens oprindelige formodninger til større vished, som i alt væsentligt har berettiget ham til at opretholde sine teser og at fatte sig kortere. En anden grund, at socialhistorisk og idéhistorisk forskning har vist sig at kunne gå godt i spænd.

Dr. Kamens bog hviler på et imponerende opbud af europæisk litteratur på mange sprog (undtagen de skandinaviske), som har gjort nuancering og regionalisering mulig, også at belyse mange forhold og udviklingslinier ved gode eksempler. Alligevel advarer han i sit forord (s.9) læserne om »stadig at have farerne for øje ved at godtage nogensomhelst generalisering med gyldighed for hele Europa, som indenfor sine grænser rummede så mange forskellige samfund, at det må være forhastet at tale om ét europæisk samfund. (Men) trods alle indbyggede vanskeligheder er det væsentligt, at vi ser ud over snæver, national historie til et bredere perspektiv på de tidligt moderne europæeres tilværelse«.

Den samme afbalancerede skønsomhed præger ikke dr. Watts' bog (selv bortset fra ikke så få sjuskefejl). Ifølge sin titel omfatter den kun Vesteuropa; det er naturligvis legitimt, men afskærer forfatteren fra vigtige muligheder for komparation og fortolkning. I praksis dækker den kun Europa vest for det (fordums) jerntæppe – med undtagelse af den iberiske halvø og Skandinavien. Begrundelsen er den banale og i virkeligheden absurde, at 1940'ernes og 1950'ernes »store portioner af fremskridt« i socialhistorien var forbeholdt England, Frankrig, Nederlandene og Norditalien og ikke nåede ud til Vesteuropas 'afkroge'. I Spanien og Portugal »er socialhistorie fremdeles den økonomiske og politiske histories lillebroder«, hedder det, og det samme gælder »de to tidligt moderne Tyskland og de skandinaviske lande« (s.8; jf.s.38, 49, 105). Hvilket turde være usandt og snarest et produkt af, at forf. ikke har villet eller magtet at sætte sig ordentligt ind i disse områders forskning. 80% af hans henvisninger gælder engelsksproget litteratur, resten fransk.

Dertil kommer, at bogen har slagside. Måske præget af modestrømninger har dr. Watts overvejende helliget sin opmærksomhed til 'the family, the passions and social controls' og 'the supernatural and the rural world'. Tilsammen to kapitler (af seks), som optager mere end to femtedele af bogen. Med fuld ret henviser han til, at »som en konsekvens af den éliteinspirerede forandring (reformation) af vaner (manners), som Norbert Elias identificerede først i 1930'erne, og som senere (1978) Peter

Burke og Robert Muchembled har beskrevet, fandt der en opspaltning sted mellem folkekultur og élitekultur«; ridderkulturen 'sank til bunds', og éliterne tilegnede sig enevældens forfinede hofkultur.¹

Sandt nok, og også Henry Kamen har med de samme inspirationskilder kunnet tilføje et nyt og langt bedre afsnit om familie og folkekultur og dertil kunnet inddrage resultaterne af Jean Delumeau's og John Bossy's analyser af den konfessionelle ensretning under langsigtede perspektiver.² Når man som dr. Watts tolker socialhistorie som »studiet af sociale relationer af enhver art og af menneskenes vilkår og særligt den (umælende) hoveddel af befolkningen«, bliver fremstillingen 'græsrods-historie', men overser let relationerne til andre samfundsgrupper og de socialdisciplineringsprocesser, som udgik fra den stadig mere magtfulde – om man vil, konservative – élitekultur; træk, som Kamen har bedre blik for.

Symbiosen af egentlig socialhistorie, idéhistorie (civilisationshistorie) og politisk historie åbner netop muligheder for moderne fortolkning af det konfliktfyldte 15- og 1600-tals europæiske historie under den vordende magtstats auspicer; og ved 'civilisationshistorie' – Norbert Elias' udtryk – forstår både denne, Burke, Muchembled og andre forskere de processer, hvormed magthaverne afrettede den menige befolkning, tæmmede fronderende, artistokratiske grupper og legitimerede sin magt. Den vordende magtstat og dens forudsætninger og konsekvenser har da også med fuld ret været det centrale tema i både professor Göran Rystads og docent Kurt Ågrens fortolkninger i henholdsvis Politikens og Aschehous verdenshistorie.

Men først nogle linier om periodeafgrænsningerne i disse to værker. Ågrens bog rækker fra omkring 1500 til 1750 og indkredser altså en fase af Europas historie fra højrenaissancen, reformationerne og dynastikonflikternes start til alliancesystemernes forvandling, den begyndende kolonialisme og de første tilløb til industrialisering; tilblivelsen af det, som forfatteren ser som et nyt Europa, frigjort fra middelalderen og på tærsklen til vor egen tid. Göran Rystads bog dækker noget mere ubestemt perioden fra ca. 1560 til freden i Utrecht 1713 og de nordiske fredsslutninger 1720-21, men med udløbere frem i tiden.

¹ Der er tale om N. Elias, *State Formation and Civilisation. The Civilizing Process II*. Oxf. 1982 (Opr. Basel 1939); samme *Die höfische Gesellschaft*. Darmstadt 1969; P. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*. London 1978; R. Muchembled, *Culture populaire et cultures des élites*. Paris 1978 (eng. overs. Baton Rouge & London 1985).

² J. Delumeau, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*. Paris 1971 (eng. overs. London 1977); J. Bossy, *Christianity in the West, 1400-1700*. Oxf. 1985; samme, *The Social History of Confession in the Age of the Reformation*. Transactions of the Royal Historical Society 5. ser. XXV. London 1975, s. 21-38.

Periodisering må jo altid bero på historikerens eget behov for strukturering af sit stof; den kan aldrig være indbygget i det historiske forløb selv. Som nævnt har Ågrens og Rystads værker i hvert fald ét tema tilfælles, magtstatens opbygning og konsekvenser. Men Ågrens periodisering forekommer mig mest tilfredsstillende, og den svarer iøvrigt nøje til Niels Steensgaards skildring af 'verdensmarkeder og kulturmøder 1500-1750'. Skulde da periodiseringen af 'Politikens verdenshistorie' bero på redaktionelle dispositioner?

Bogens titel antyder én grund til periodiseringen, og det redaktionelle forord forklarer til overflod, at koncentrationen omkring konfessionskonflikter, krige og magtkampe ikke beror på nogen 'traditionel historieopfattelse'; men på hvad da? »En ulvetid«, hedder det, da fyrster og deres rådgivere kæmpede om magten, men hvad da med ulvetidens konsekvenser? Der har tilsyneladende igen været tale om en redaktionelt bunden opgave, som Rystad har måttet fylde ud – og har fyldt godt ud.

Til begrundelse af en nedre grænse ved 1560 kunde man naturligvis anføre, at de konfessionelle fronter stivner, og at de dynastiske konflikter efter Cateau-Cambrésis-freden forvandles til konfessionelt farvede magt- og hegemonialopgør. Etiketterne kan vel være lidt tvivlsomme, men rigtigt er det, at man på begge sider af 'konfessionstæppet' begynder at stramme grebet om befolkningen, og hvad Rystad flere gange vender tilbage til – at konfessionspolitikken i løbet af trediveårskrigen forvandles til utilsløret, skinbarlig magtkamp, og at den westfalske fred skabte en europæisk balance, vel ømtålelig men alligevel tilstrækkelig til, at end ikke Ludvig XIVs aggressive annektsionspolitik kunde spolere den. Bogens sidste afsnit kommer derfor til at handle om kampen om magtbalancen; til gengæld fortoner storpolitikens kommercialisering sig måske lidt.

På den anden side medfører den redaktionelle periodisering, at højrenæssance, humanisme og reformationer henvises til middelalderen; og at de italiensk-burgundiske krige ligeledes forvises til senmiddelalderen. Periodedelingen begrundes ikke, men den forudsætter, at renæssance og humanisme betragtes som afslutningsfase af en lang udvikling, hvad både samtiden – jfr. Petrarchas udsagn – og nutiden formentlig vilde kvie sig ved at godtage. Endvidere, at reformationerne – uanset konfession – ses som fuldblyrdelsen af senmiddelalderens folkelige vækkelse og bodsreligiøsitet, hvilket turde være diskutabelt; og endelig at Karl V og Frans I støbes ind i etiketter som 'den sidste middelalderlige kejser' og 'den sidste ridder'.³

³ Disse emner dækkes af Erik Kjersgaard og Troels Dahlerup, Europas ekspansion. Politikens verdenshistorie 10. Kbh. 1984; jf. M.H. Gelting i HT 86. Kbh. 1986, s. 324-28.

At perioden 1494-1559 kan betragtes som en strukturel brudflade er givet, men nok ikke at henføre den kategorisk til middelalderen. Der er da snarest påny tale om en redaktionel fejl-disposition mere end om traditionel historieopfattelse. Dispositionen tvinger Rystad til at koncentrere sin opmærksomhed om kampen om magtstaten, efter at modstanderne af politiske, konfessionelle eller økonomiske grunde havde forskanset sig. Det betyder ingenlunde, at han forsømmer samfundets historie, pris-revolutionen eller den efterfølgende 'generelle krise'; de behandles udførligt i indledningskapitlet. 'Krisen' bliver tværtimod af central betydning for bogens motiv, og fremstillingen støtter sig meget naturligt til den del af krisedebatten, der har hæftet sig ved 'den offentlige sektors' ekspansion (Steensgaard, hvorimod H.G.Koenigsberger pudsigt nok ikke nævnes), modsætningerne mellem 'Court and Country' (H.R. Trevor-Roper) og krise. og efterkrisetidens moralske anfægtelser og stabilisering (Th.Rabb, Paul Hazard).⁴

Dispositionen af 'Aschehousgs verdenshistorie' har ikke blot mekanisk givet Kurt Ågren længere tøjrs-lag, men også nødvendigt råderum for en tolkning af – klogeligt – moderat marxistisk observans. Magtkoncentrationen er stadig et hovedtema, men bogens titel, 'Et nyt Europa' markerer tillige, at perioden 1500-1750 for forfatteren repræsenterer en mellemstation undervejs fra middelalderen til 'kapitalismen'. En række revolutioner – reformationerne, det naturvidenskabelige gennembrud, landbrugsrevolutionerne i England og Nederlandene og de politiske revolutioner sammesteds – flyttede magtens tyngdepunkt fra det konservative Middelhavsområde til det avancerede Nordvesteuropa, banede vejen for næste stadium. De klassiske skabeloner fraviges altså ikke, men de grundlæggende drivkræfter ser Ågren i kaprustningen og militariseringen, i den centraliserede magtstat med solkongen som idealet, men også i at magtstaterne mere så det som sin opgave at beherske – og beskatte – den gamle samfundsorden end at skabe noget nyt; økonomiske initiativer belønnedes kun, når de kunde skæppe i kongens kasse eller støtte hans prestige.

Trods det bærende tema har Ågren undgået den dogmatiske marxismes determinisme, den skæbnens magt, som – med Albert Camus' formulering – berøver menneskeheden dens historie. Den 'borgerlige

⁴ H.R. Trevor-Toper, *The General Crisis of the Seventeenth Century. Past & Present* 16. London 1959 (optr. i T.Aston, *Crisis in Europe, 1560-1660*. London 1965, s.59-95); N.Steensgaard, *Det syttende århundredes krise*. HT 12.r.IV. Kbh. 1969-70, s.475-504; Th.K.Rabb, *The Struggle for Stability in Early Modern Europe*. Oxf.1975; H.G.Koenigsberger, *Die Krise des 17.Jahrhunderts*. Ztschr. für hist. Forschung 9. 1982, s.143-65; P.Hazard, *La crise de la conscience européenne*. Paris 1935 (eng. overs. London 1953 og Pelican Books 1964).

revolution' i England har nok overlevet ('den tidligt borgerlige revolution' i Tyskland synes manet i jorden), men i god overensstemmelse med moderne engelsk forskning nuanceres kontraster og konflikter langt mere end ældre historikers firkantede skillelinier mellem jordejende, royalistiske aristokrater og borgerligt-puritanske grupper. Medens Rystad synes at hælde til Trevor-Ropers modstilling af den parasitiske stat og det omgivende, udenforstående samfund, betoner Ågren mere den nære økonomiske og sociale sammenhæng mellem aristokrati og handels- og protoindustrielle erhverv. Konsekvensen er, at han også stærkere end Rystad fremhæver 'kommercialiseringen' af engelsk – og nederlandsk – politik fra et meget tidligt tidspunkt.

Man kunde indvende, at det – som John Elliott har påpeget – mere eller mindre er moderne revolutionsbegreber, som projiceres bagud, den jubilerende franske og vel også den industrielle revolution.⁵ Mange gange (f.eks s. 186, 212f.) nævnes det, at moderne forskning i stigende grad lægger vægt på jordbrugets udvikling og kapitalakkumulation som forudsætning for industrialiseringen. Udvikling og kommercialisering træffer vi i engelsk landbrug, hvorimod der ikke fandt nogen revolutionerende udvikling sted i Frankrig, følgelig heller ingen industrialisering. Men Hollands landbrug blev dog også kommercialiseret? Forfatteren gør meget ud af forlagsindustrien, men overvurderer muligvis industrialiseringens kapital- og kreditkrav og går ikke nærmere ind på spørgsmålet om tilstedeværelsen af råstof- og kraftressourcer.

Argumentationen indebærer en risiko for retrospektiv og – med et marxistisk udtryk – prædiktiv analyse, som kun eller dog fortrinsvis hæfter sig ved de faktorer i et samfund, som bærer frem mod nye udviklingsstadier; reducerer det førindustrielle samfund til dukketeater, hvor historikere efter observans kan manøvrere med (eller kassere) figurer og intrige for at få sin løsning til at gå op. Det postfeudale og førindustrielle samfund var ingenlunde statisk, men heller ikke blot et intermezzo.

Vender vi tilbage til den magts dæmoni, som kendetegnede den tidligt moderne magtstats tilblivelse, divergerer Rystads og Ågrens synspunkter næppe fundamentalt, trods deres forskellige udgangspunkter. Begge forfattere tildeler den militære og magtpolitiske udvikling, oprustningen og anvendelsen af organiseret vold (i Frederic Lane's mening) afgørende betydning; men de lægger også vægt på den sam-

⁵ J.H.Elliott, *Revolution and Continuity in Early Modern Europe. Past & Present* 42. London 1969, s. 35-36 (optr. i G.Parker & L.Smith, *the General Crisis of the Seventeenth Century*. London 1978. s. 110-33).

fundsmæssige disciplinering, på magtstatens ressourcegrundlag og dens fiskale og kontrollerende redskaber, og på dens forskelligartede konsekvenser.

Begge åbner deres fremstillinger med analyser af de grundlæggende strukturer i de europæiske samfund, mest udførligt Ågren, som ikke har haft en bunden opgave, og som har haft langt mere plads til sin rådighed end Rystad. Og begge giver et resumé af europæisk storpolitik (hos Rystad undertiden uden præsentation af aktørerne; s. 68 lades læseren i uvidenhed om, hvem den Ferdinand var, der døde 1658 og efterfulgtes af Leopold). På dette grundlag forfølges så endelig de enkelte landes indre udvikling og specielle vilkår. Ejendommeligt nok har Ågren ikke ofret Sverige helt samme opmærksomhed som Rystad og har ikke som denne viet Osmaneriget nogen selvstændig behandling.

Magt, oprustning og næsten uafbrudt krig, ledsaget af nationale eller undertiden overnationale forsøg på socialdisciplinering bliver således i overensstemmelse med moderne forskning kernetemaer og bærende forklaringsfaktorer. For Rystad, som giver en særligt indgående og kyndig redegørelse for trediveårskrigen – konflikternes kulmination – kommer de westfalske fredsaftaler og de efterfølgende fredsaftalinger 1659-60 til at indtage en central plads. Der blev skabt en sart magtbalance, som trods alle spændinger og omskiftelser bestod indtil Napoleonskrigene. Nyt i Rystads fremstilling er hans betoning af, at den svenske stormagt var nødt til at bevare sine bastioner på kontinentet for at sikre en – helst fredelig – balance. Synspunkterne indeholder en vis rehabilitering af Bengt Oxenstiernas og Johan Gyllenstiernas politiske systemer, men også en erkendelse af, at den svenske stormagt var en kolos på lerfodder, måtte bryde sammen (s. 121-27, 306-09). Men pointen er stadig, at der blev skabt en vis form for europæisk integration, men med vidt forskellig national respons og effekt.⁶

I praksis opererer Ågren naturligvis med de samme elementer. Hans argumentation underbygges løbende ved velvalgte illustrationer af de generelle påstande, men nærmer sig undertiden også det kontrafaktiske. Eksempelvis (s. 165) nogle overvejelser over, hvorledes de to første Stuartkonger burde havde handlet for at undgå katastrofen. Eller (s. 120f.) om reformationernes religiøse vækkelser, som havde kunnet skabe »almen enighed om samfundslivet«, men som måtte undertrykkes af ortodoksi, konfessionel vold og snæversynet ensretning, der virkede retarderende. Og *en passant*: Ingen af de to forfattere behandler den

⁶ Jf. G. Rystad, *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the Seventeenth Century*. Lund 1983, introduction.

katolske reform og modreformationen i selvstændige kapitler, ligsålidt som pavestolens neutralisering som international magtfaktor.

Væsentligere for opgøret med middelalderens normer er det for Ågren, at statsmagtens »sejrrige fremgang« lykkedes ved alliancer med – ellers farlige – aristokratiske kredse i en fælles interesse i at holde upriviligerede og altid revolutionære grupper nede. Han citerer (s. 125) udtrykkeligt Perry Andersons teori, men anfører også, at denne for at få pengene til at passe for Østeuropas vedkommende må ty til udenrigske angreb, som truede aristokratiet, og som gjorde dets alliance med den stærke stat forståelig. »Den stærke stat (skulde altså) i Østeuropa være vokset frem af udenrigspolitiske grunde og i Vesteuropa af indenrigspolitiske«, en tankegang, Ågren retteligt ikke finder tilfredsstillende.

»Spørgsmålet er«, hedder det, »om ikke kaprustningen, som kendetegner den nyere tid, giver en mere dækkende forklaring på behovet for en stærk stat end klassekampen, selvom den sidste nok udfylder billedet. 'Klassekamp' eller ej, det afgørende er vel, at statsmagtens ekspansion og militariseringen gjorde den til en konkurrent om bondens tribut; om bonden betalte sin afgift til en godsejer eller staten kunde være ham underordnet, men væsentligere, at konkurrencen i traditionelle samfund drejede sig om marginaler, at den uafvendeligt banede vejen for forarmelse, og at den ikke indbød til reformer eller rationalisering.⁷

Militarisering og kaprustning var utvivlsomt afgørende faktorer; og Europas stærkest militariserede region omkring 1700 var Østersøområdet.⁸ Alligevel undgik f.eks. Danmark (delvis) og Sverige østelbiske tilstande (storgodsdrift og livegenskab), fulgte snarere Andersons vesteuropæiske linie. Forklaringerne er nok mere komplicerede end klichéer som 'klassekamp', aristokratiske alliancer med en stærk kongemagt, statsmagtens reduktion til et 'feudaltaristokratisk' instrument eller 'bourgeoisiets forrædderi' kan give dækning for. Militarisering, organiseret vold, konkurrence om samfundets ressourcer osv. er bedre kandidater som nøgleforklaringsfaktorer.

Hovedsummen må være, at vi med Göran Rystads og Kurt Ågrens fremstillinger på samme tid har fået hele to værker, som fuldtud lever op til den helt moderne, internationale forsknings (derunder også den nordiske) standard og til dens nyorientering i den sidste generation, da socialhistorikere, kulturhistorikere og politiske historikere har fundet brede berøringsflader for symbiose, syntese og forklaring.

⁷ Jf. min, *Godsdrift og magtstat. Det danske resourcesystem 1630-1730*. Odense 1987, kap. 1-2.

⁸ Jf. G. Lind i *Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres*, Odense 1984 III. Odense 1986, s. 94.

Om de to fremstillinger udenværker kun nogle få linier. Ågrens bredere plads har formentlig tilladt ham større udførlighed og stilistisk frihed end Rystad, der har måttet holde en streng økonomi. Alligevel har Rystad formået at give sin fremstilling fylde og liv, selvom oversættelsen til dansk (ved redaktør Ole Schierbek) undertiden forfalder til platheder eller dårlige konstruktioner (f.eks. den indholdsløse eller meningsløse brug af ordet 'nogle' s. 9, 75, 126, 290), undertiden også til misforståelser. Mon ikke Ludvig XIVs 'uansvarlighed' overfor andre end gud burde have været 'ansvarsfrihed'?

Det understøttende og stadig overdådige billedmateriale er som vanligt lydefrit, selvom 'Politikens' billedtekster ikke altid er det, og selvom 'Aschehous' indskudte 'ruder' med kuriosa eller illustrerende anekdoter kan virke distraherende for læsningen. Fælles er naturligvis hovedvægten på samtidigt billedmateriale, men det er unægteligt sjovt, når Ågren undertiden griber til illustrationer udenfor de strenge, kronologiske rammer. Eksempelvis (s.128) Pablo Picasso's fremstilling af don Quijote (som vel tåler sammenligning med Vilhelm Marstrands, i sin opfattelse beslægtede), portrættet af Erich von Stroheim i preussisk generalstabs-krigsmaling (s.228), heroiserende preussisk historiemaleri (s.236) eller Ludvig II af Bayerns mareridt af et slot i Neuschwanstein, en blanding af rædselgotik, florentinsk stil osv. (s.241). Det kaster uventede sidelys over hovedmotiver.

E. Ladewig Petersen

KNUD J.V.JESPERSEN: Danmarks historie bind 3. Tiden 1648-1730. København, Gyldendal 1989. 376s. 425 kr.

I mange år så danske historikere med misundelige øjne på deres svenske kolleger, når talen faldt på Jerker Roséns og Sten Carlssons »Svensk Historia« bd. I-II (1962). Med dette værk havde svenskerne ikke kun en god fremstilling af deres eget lands historie, men nok så vigtigt også en bibliografisk gennemgang af de vigtigste afhandlinger og forskningssynspunkter, der lå til grund for de enkelte kapitler i fremstillingen. Der var med andre ord tale om en Sveriges historie og en svensk forskningshistorie i ét og samme værk.

Nytten heraf er åbenbar. I en sammentrængt og overskuelig form kan læseren få et godt overblik over den vigtigste forskning om et givet emne eller tidsperiode. Alternativet er mere møjsommeligt at gennemgå de